KUR'AN VE TARİHSELCİLİK

Murat Güzel

Şevket Kotan (2001) *Kur'an ve Tarihsellik*, İstanbul: Beyan (416 sayfa)

Modern İslâm düşüncesinin önemli tartışma konularından birini de "tarihselcilik problemi" oluşturur. Faslı Marksist sosyolog Abdullah Laroui, Nahda sonrası Arap aydınlarının krizini çözümlerken meseleyi gelenekselcilik versus tarihselcilik olarak koyar (Laroui, 1993). O'na göre gelenekselciler, geleneği gelenekselleştiren bir şekilde yeni tartışma konularını geleneksel düşünme formları içinde eriterek, gelenekselleştirerek, onları geleneksel konulara ekleyerek ele alırlar. Laroui, kendi düşünsel çizgisi içinde gelenekselciliğe karşı İslâm dünyasının "tarihsel gecikmişliğin" üstesinden gelebilmesinin bir yöntemi olarak tarihselciliği önerir ve bu yöntemi İslâmî kültürün bir çok alanına başarıyla uygular. Laroui kendi yöntemsel ve düşünsel çabasına örnek olarak genç Marx'ın çalışmalarını alır. Bu açıdan, Althusser vb. yapısalcı Marksistlerin çalışmalarına zıt bir yöntemi İslâmî klasik kültürün yorumlanmasında istihdam eder. Laroui'ye göre "kendi içinde ne kadar muhteşem olursa olsun sırf şu anda içinde bulunulan halin kötülüğünden dolayı geçmiş bu ihtişamını" yitirir ve eleştirilmeyi hak eder. Laroui'nin tarihselciliğinin eleştirel özellikleri bu bakımdan son derece radikal ve üretken sonuçlar doğurur.

Bununla birlikte, tarihselcilik problemi, bir problem olarak, sadece modern çağda İslâmî kültürel mirasın nasıl değerlendirileceği sorusuyla ilişkili ve kayıtlı olarak kalmamış; aynı zamanda tefsir, kelam, siyer ve hadis gibi klasik İslâmî disiplinlerin yöntem ve konularına da sıçramıştır. Gerçekte tarihselcilik problemi ve bu problem etrafında şekillenen diğer tartışmalar bütün bu disip-

linlerin Müslüman zihinlerdeki alışılmış değer ve statülerini aşındıracak boyutlara ulaşmıştır. Bu disiplinlerin konularına yaklaşım tarzlarının, onları ele alış ve işleyiş biçimlerinin ve nihayetinde prosedürel olarak elde ettikleri ürünlerin modern dünyada Müslümanların yaşadığı bir çok probleme cevap veremediği düşünülmüş; bu durumun sebepleri arasında da bu bilimlerin bugün yaşadığımız tarihsel ve toplumsal şartlardan daha farklı tarihsel ve toplumsal şartlarda formüle edilmeleri gösterilmiştir. Hatta, dahası, biraz sonra daha detaylı olarak irdeleyeceğimiz gibi, Şevket Kotan'ın "Kur'an ve Tarihselcilik" adıyla yayınlanmış doktora tezinde "Tarihselci İslâm düşüncesi" olarak tanımladığı yaklaşıma önemli katkılarda bulunan Fazlur Rahman, Hasan Hanefi, Muhammed Arkoun ve Roger Garaudy gibi düşünür ve araştırmacılara göre "Kur'an evrensel mesajlar ihtiva etmekle birlikte form itibariyle tarihsel bir söz, tarihsel bir metindir" (Kotan, 2001: 16). Dolayısıyla bu düşünürlere göre Kur'an'ın evrensel mesajı tarihsel formunda değil, bu formla taşınan deruni manadadır. Kur'an'ı yorumlarken onun tarihsel formunu teşkil eden lafızdan çok deruni manaya delalet eden öze dikkat etmek gerekir. Fazlur Rahman'a göre bu mana ile taşınan hakikatin özü her yeni tarihsellik durumunda yeniden gerçekleştirilmeli, gerekirse güncellenmelidir. Kur'an'ın evrensel mesajının bir yaşantı ve deneyim formu içerisinde aktüelleştirilebilmesinin yolu ise bu deruni mananın tam anlamıyla kavranabilmesinden geçer. Kopmuş olduğu düşünülen Kur'an ve tarih ilişkisi böylelikle yeniden kurulabilecek, Kur'an tekrar gündelik pratiğimize hakim olacaktır. Fazlur Rahman'ın tarihsel/lafzî mana ile deruni/evrensel mana arasında koyutladığı bu farklılaşma ona özgü tarihselciliğin önemli sayıltılarındandır. Esasen, Fazlur Rahman'ın deruni/evrensel mana dediği ve lafızla mukayyet olmaktan kurtardığı mana da nihayetinde tarihsel bir manadır ve bugünkü tarihselliğimizin sınırları içinde kavrayışımıza konu olur.

Bu noktadan itibaren tarihselcilik probleminin sadece bir anlama ve yorumlama problemi olmaktan ötede esasen bir görelilik problemi olduğunu görebilir ve bu bakımdan onun Müslümanların akide ve inançlarına müteallik bir düzeyde tartışılmaya başlanmış olmasının yeterince vahim ve trajik bir durum arz ettiğini ileri sürebiliriz. Gerçi, her ne kadar göreliliğe yol açan saik farklı yorumların ve yargıların varoluşu ve bütün bunların eş ölçüde geçerli olduğu düşüncesidir. Ancak, pek tabiidir ki, öte yandan bütün bu farklı yorumlar birbirleriyle çatışsalar da onların bir arada varolmayı sürdürebilmelerini sağlayan şey görececi tavırdır ya da bu tavrın ne ontolojik ne de epistemolojik olarak bir türlü izale edilemeyişidir.

Bununla birlikte modern dünyanın ve modern hayatın meydan okumalarıyla yüzleşebilmek için Müslümanların bu tür tartışma konularını ele almaları, onları es geçmemeleri de gerekmektedir. Bu tür sorunları görmezden gelmek ya da onları savunmacı/özür dileyici bir eda ile karşılamak, modern İslâm düşüncesinin gerilimli mahiyetinin gerektirdiği olumsuz tavra boyun eğmek an-

lamına gelir. Müslümanların modern dünyada insana özgü en başat niteliklerden olan "eyleyen varlık" (actor) niteliğine sahip çıkmalarının temel koşulu bu niteliğin önemli doğurguları arasında yer alan tarihselcilik ve göreliliğin eşiğini aşmalarıdır. Kendi temel kaynaklarıyla yürüttükleri diyalogda tarihselcilik ve göreliliğin oluşturduğu sorunların üstesinden gelmelerinin tek yolu elbette gene eyleyen varlık olma statüsüne erişmelerinden geçer. Çünkü teoriler somut yaşama nüfuz etme ve doğrudan doğruya eylemi verme noktasında temel bir maluliyete sahiptirler. Onlar sürekli hayatın kıyısında kalıp genel ilkeleri vazetmekle yetinirler. Ve ancak böylelikle bir nesnellik "taleb"inde bulunabilirler. Onlar ancak yaşamın ve eylemin tikelliğine yabancılaşarak, bu tikellikleri daha tümel kavramlar içine sıkıştırarak nesnel ve evrensel bir hale dönüşebilirler. Ancak bu noktada bile temel bir açmaz ve paradoks arta kalır. O da şudur: Somut ve tikel eylemi ayrıştırıp yargılayabilecek nihai ve evrensel kriter sorunu.

Bilindiği gibi, felsefede tarihselciliğin piri sayılagelen Hegel, herhangi bir döneme ait bir tinin taşıdığı doğruluk değerini tarihe başvurarak belirlemeyi önerir, hatta dünya tarihini dünya mahkemesi olarak sunar. Hegel'in bu çözümü kendi içinde ne kadar tutarlı ve değerli olursa olsun, nihayetinde tarihin özünün tarihsel olmayan bir tarzda belirlendiği bir tarihselciliğe onuz verdiği halde son kertede son derece objektivist/realist bir dogmatik üretir. Tarihselcilik probleminin merkezinde, bu nihai kriter sorunu, beşeri eylemlerin değer ve doğruluk nokta-i nazarından nasıl meşrulaştırılabileceği meselesi yatmaktadır. Bu noktadan itibaren tarihselcilik sorununu daha yakından incelemeye başlayabiliriz.

Bilindiği gibi tarihselcilik problemi Alman beşeri bilimler geleneği içinde bu geleneğin kendi bilimsel statüsünü pozitif bilimlere karşı sağlama alma, rüşdünü ispatlama eğilimlerinden neş'et etmiştir. İlk ifadelerini Kant'ın "tinsel gerçeklik/maddi gerçeklik" kavramsal çiftiyle formüle ettiği epistemolojik ayırımda bulan bu sorun, mutlak geçerlilik iddiasına sahip farklı kültürel ve tarihsel düşünme stillerinin varlığından kaynaklanır. Telif ve tercümeleriyle Türk beşeri bilimler geleneğine önemli katkılarda bulunmuş olan Doğan Özlem hocanın titiz bir tercümeyle Türkçe'ye kazandırdığı *Tarihselcilik Sorunu* adlı kitabında Erich Rothacker, bu stil çokluğunun oluşturduğu hakikatin temellükü hakkındaki düşünsel rekabet sorununu şöyle ortaya koyar:

> "... 'nesnelere doğrudan doğruya yönelme', 'nesnelerin kendilerine yönelme' denen şey, yani filozofların intentio recta dedikleri şey, aslında bir perspektiviteye baştan bağımlıdır. Bu demektir ki, kendilerini keşfettiren, değiştiren şeyler, asla 'nesnelerin kendileri' değildir. Genişleyen ve değişen, bizim nesneler üstüne edimsel/yaratımsal, yani perspektiflere bağlı olarak geliştirdiğimiz bilme stilleridir. Bir stil, yalnız ve yalnız, kendi görüsünden, yani kendi perspektifinden hareketle kendi olumlu etkinliğine sahip olabilir. Dünya bize yalnızca görü, yalnızca perspektif içinde bir dünya tablosu olarak açık-

> tır. Ve o bir tablo, bir "resim" olmak zorundadır; çünkü o, biz onu hangi stilden hareketle yapmışsak ("bilmişsek") bize o stil altında resmedilmiş olarak görünecektir (Rothacker, 1990: 60).

Rothacker'e göre bu durum, tarihselciliğin temel motiflerinden birini oluşturur; çünkü her bilme stili, her "dünya tablosu" kendi içinde çelişkisiz, bütüncül ve biriciktir. Ama birbirinden farklı noktalardan hareketle oluşturulmuş tabloların çoğulluğu ve bu tabloların birbirlerini geçersizleştirememeleri olgusu tarihselcilik probleminin kaynağında yer alır. Bu sebeple, Rothacker'e göre tarihselcilik ve görelilik problemi bizatihi yaşamdan, insanın eyleyen varlık olma niteliğinden neş'et eder:

> görelilik, nihai olarak, insanın eyleyen ve üretip yaratan bir varlık olmasıyla ilgilidir. Göreliliğin, bazılarının savunduğu gibi, insanın tinsel/düşünsel yönden "sonlu" ve "zayıf" olmasıyla hiçbir ilgisi yoktur. Tam tersine görelilik, eyleyen ve yaratan insanın olumlu istenciyle bir şey ortaya koymasındaki iç zorunlulukla ilişkilidir (Rothacker, 1990: 61).

İnsanın eyleyen ve üreten varlık niteliğinin kabulü bu noktadan itibaren zorunlu olarak onun eylemlerinin tarihsel açıdan hiç bir zaman evrenselleştirilemeyecek boyutları haiz olduğunu gösterecektir. Tarihselciliğin temel güçlüğü burada yatar. Çünkü diğer tarihselliklerden farklı olması gerekli bir tarihsellik buna karşın hemen her seferinde evrenselci, nesnel bir edayla tecrübe edilmek zorunda kalınacaktır. Bu, bilhassa, Fazlur Rahman, Roger Garaudy, Hasan Hanefi, Muhammed Arkoun gibi tarihselci yönelimlere sahip modernist İslâm düşüncesinin önemli figürlerinde de sık sık karşımıza çıkan temel bir düşünsel açmaz ve çelişkidir. Şevket Kotan'a göre bu figürler ne kadar farklı görüşlere sahip olurlarsa olsunlar şu iki noktada tam bir mutabakat halindedirler:

> 1- Kur'an tarihsel bir metin, tarihsel bir hitap olarak görülmekte, buna bağlı olarak Kur'an'dan, onun tarihselliğini istintaç edecek bir yoruma gidilirken nesnelci bir yaklaşım sergilenmekte, nesnel-evrensel bir yorum takdim edilmektedir. Bu yorumun bir tarihsel koşullanmışlıktan etkiler taşıyabileceği belki de böyle bir tarihsel koşullanmışlığın eseri olabileceği düşüncesinin izlerine bile rastlanmamaktadır. 2-Kur'an'ın tarihselliğinin nesnel bir gerçek olarak görülmesi, onun ahkamının tarihselliği, dolayısıyla değişmesi gerektiği düşüncesiyle neticelenmekte ve bu düşüne de nesnel bir gerçek olarak görülmektedir (Kotan, 2001: 395).

İnsanın eylemli varlık oluşundan neş'et eden, onun olumlu istenciyle bir şeyler üretmesindeki iç zorunluluğun doğurduğu görelilik konusuyla hesaplaşmadan herhangi bir yaklaşım kamil anlamda tarihselci olamaz. Tarihin ve tarihsel ürünlerin taşıdığı anlamı nesnel ve evrensel bir bakış açısıyla belirleme çabası

kendi tarihselliğini hesaba katmadığı için statik, donuk, kısır ve nihayetinde hatalı sonuçlar üretmeye mecbur kalır. Şevket Kotan, bu noktadan itibaren İslâm tarihselcilerine önemli eleştiriler yöneltmektedir; fakat, Kur'an'ın tarihselliği noktasında ileri sürdüğü şu görüşlerle kendi metni içinde de temel bir çatlağa yol açmaktadır:

> Kur'an'ın ... tarihe bir tarihte hitap etmiş olmasından onun tarihselliği manasını çıkarmak ise kanaatimizce bir yanılgıdır. Çünkü tarihsel bir aklın "tarihsel olmayan bir aklın" tarihe dair önerilerini tarihselleştirerek kendisinde hitap ettiği bir tarihe iade edip hapsetmesiyle neticeleneceği kanaatinde olduğumuz tarihsel bir okuma, bizi bu kanaate sevk etmektedir (Kotan, 2001: 397).

Elbette, bütün bu açmaz ve çatlaklardan kurtulmanın yolu herhangi bir metnin (her metin bu anlamda tarihsel olmak zorundadır) literal anlamı ile tarihsel anlamı arasındaki tekabüliyet ve farklılıkları diyalojik ve hitabî bir zeminde, yaşama zemininde ele almaktan geçmektedir. İslâm tarihselciliğinin önerdiği gibi literal anlam ile tarihsel anlam arasında seçmeci bir tavra kapılmaksızın kurulabilecek bir özdeşlik ancak metnin diyalojik bütünlük ve bilincini hesaba katan bir hermenötik çabaya bağlıdır. Bu ise tarih söz konusu olduğunda objektivizm ile tarihselcilik arasındaki tercihe ilişkin kararı askıya almakla, ertelemekle mümkündür.

REFERANSLAR

Kotan, Şevket (2001) *Kur'an ve Tarihselcilik*, İstanbul: Beyan Yayınları.

Laroui, Abdullah (1993) *Tarihselcilik ve Gelenek: Arap Aydınlarının Krizi*, çev. Hasan Bacanlı, Ankara: Vadi Yayınları.

Rothacker, Erich (1990) *Tarihselcilik Sorunu: Tinbilimlerinde Dogmatik Düşünme Formu ve Tarihselcilik Sorunu*, çev. Doğan Özlem, Ankara: Ara Yayınları.